

Visoko šolstvo in tržna ekonomija

Prof. dr. Franc Forstnerič, Fakulteta za matematiko in fiziko Univerze v Ljubljani

DELO, Gostujoče pero, 18.10.2008

V visokem šolstvu v zadnjem času pritegujeta največ pozornosti uvedba novega plačnega sistema ter ustanavljanje novih univerz. O slednjem in o vprašljivem delovanju Senata za akreditacije pri Svetu za visoko šolstvo je pisal dr. Matjaž Omladič (*Ustanavljanju Novih univerz ob rob*, DELO, 10/10-2008). Osvetlil je dogajanja ob nedavni akreditaciji Nove Univerze in opozoril na možno eskalacijo novih visokošolskih zavodov v Sloveniji. Na to nevarnost je opozoril tudi dr. France Bučar: »Poleg denarne inflacije imamo pri nas tudi inflacijo akademskih naslovov in spričeval, kar je lahko najmanj toliko nevarno kot finančna inflacija. Oboje lahko državo uniči.« (*Leninizem in iskrica na obzorju*, DELO, 4/10-2008). Izven resne javne diskusije pa ostaja tema, ki je še usodnejša za razvoj visokega šolstva - sistem delitve proračunskih sredstev za študijsko dejavnost po *Uredbi o javnem financiranju visokošolskih in drugih zavodov 2004-2009*. Za razumevanje inflacijskih in privatizacijskih pritiskov v visokem šolstvu si jo pobliže oglejmo.

Delitev sredstev po najavi obsega pouka je bila v letu 2004 nadomeščena s tržnim sistemom, kjer o vsem odloča migracija študentske populacije. Eden od razlogov je bila degeneracija starega sistema zaradi prenizkega obsega plačevanja dela s strani financerja in posledičnega napihovanja najave s strani uporabnikov, botrovala pa je tudi želja univerz po integralnem financiranju in neodvisni kadrovske politiki. Delovanje Uredbe temelji izključno na številu študentov in diplomantov z upoštevanjem faktorjev fakultet (oziroma študijskih programov v noveli Uredbe 2009). Faktorji v razponu od 1 do 4,5 določajo obseg financiranja po študentu in so bili izbrani s simulacijami glede na ceno dela na posameznih fakultetah v letu 2003. Ministrstvo dodeli vsakemu zavodu 60% njegovih sredstev iz predhodnega leta, preostalih 40% sredstev pa razdeli med vse zavode glede na število študentskih točk. Vpliv začetne porazdelitve sredstev hitro usahne in sredstva fakultet težijo k porazdelitvi, ki jo določata študentska populacija in faktorji. Po petih letih upade vpliv začetne porazdelitve na 12%, preostalih 88% pa je določenih z gibanjem študentskih parametrov. Osnovni princip je torej liberalno ekonomski in sledi nazorom Milтона Friedmana, da se trg samodejno uravnava. V danem primeru naj bi to verjetno pomenilo, da bodo študenti prenasajenih programov sčasoma uvideli, da je konkurenca prevelika in je trg dela zasičen ter se bodo posledično usmerili drugam. Pogosto ugotovijo to šele po diplomiranju, ko je za drugačne odločitve že (pre)pozno. Ne moremo se tudi znebiti občutka, da polagamo državno strategijo razvoja visokega šolstva (in posledično gospodarstva, znanosti, umetnosti) v roke maturantov.

Je liberalno ekonomski način delitve dober ali slab? Lahko zagovarjamo tezo, da naj denar sledi študentom; kdor jih ima več, mora več delati in zanje prejemati več sredstev. Ali pa ugotovimo, da nekdo grabi vse več študentov z vizijo lažjega študija ali dobro plačanih služb, ki se na koncu morda ne materializirajo ali se degradirajo v nekaj povsem drugega. Ob tem lahko postanejo nekatera pomembna in v svetu aktualna področja življensko ogrožena zaradi trenutnega nezanimanja študentov. Tu so še resne dileme o kakovosti: Sistem napeljuje k lažšanju kriterijev, kar je nezdržljivo z zahtevo po višji kvaliteti diplomantov. Na smeh mi gre in obenem me grabi panika, kadar se javno govori ali piše, da je potrebno hkrati zvišati odstotek študentske populacije, povečati prehodnost in dvigniti kakovost študija! Dekan fakultete je v absurdnem položaju: sredstva nihajo, odpuščati zaposlenih ne more, zaposluje lahko z dovoljenjem rektorja, hkrati pa je za vse odgovoren.

Visokošolsko podjetništvo Uredba z neznosno lahkotnostjo omogoča privatizacijo visokega šolstva. Poglejmo naslednji hipotetični scenarij. Visokošolski podjetnik ustanovi zasebno fakulteto, sčasoma še drugo, tretjo itd., končno jih združi v univerzo. Pri tem pomagajo nedorečeni vsebinski kriteriji in slabo definirani postopki v Senatu za akreditacijo. Da sme v Senatu glasovati tudi član univerze v postopku je v protislovju z osnovnimi demokratičnimi načeli. Pomanjkljiva kadrovska sestava nove univerze pomeni nižje stroške dela, obenem pa prične takoj črpati enaka sredstva po študentu kot uveljavljene kvalitetnejše univerze, saj delitev ne vključuje merila kakovosti. (V Sloveniji sploh nimamo mednarodno priznanega telesa za merjenje kakovosti visokega šolstva!) Zaposlovanje rednih učiteljev bi povzročilo neprijetne skrbi in stroške, zato opravlja večino pouka s pogodbenimi sodelavci. Prehod na določanje faktorjev študijskim programom (in ne fakultetam) je stanje še poslabšal, saj znanstvena klasifikacija programov ni nujno povezana s ceno njihove izvedbe. Visoka strokovna šola, ki uspe svoj praktično usmerjeni program z obilico študentov uvrstiti v umetniško kategorijo z najvišjim faktorjem 4,5, bo prejela enaka sredstva po študentu kot Akademija za likovno umetnost Univerze v Ljubljani, ki vzgaja elitne umetnike!

S kom se želi Slovenija primerjati? Portugalska, Madžarska, Estonija, Romunija in še nekatere države so se poigrale s tržno delitvijo sredstev v visokem šolstvu in povzročile upad sredstev in kvalitete uveljavljenih univerz, nastajanje neizmernega števila novih univerz, počasni zaton mnogih med njimi ter na tisoče razočaranih in prevaranih študentov, ki jih nihče ne želi zaposliti. Po drugi strani nas pogled na lestvice kakovosti prepriča, da imajo ZDA daleč najboljšo mrežo odličnih univerz, med katerimi prevladujejo javne univerze. Sledijo Velika Britanija, Japonska, Francija, Nemčija itd. Ameriški sistem temelji na mreži prvorazrednih univerz, katerih profesorji so avtoritete na svojem področju v svetovnem merilu, ki stremijo k dvigu kvalitete pouka in raziskovalnega dela z nizkimi pedagoškimi obremenitvami, z majhnimi skupinami pri pouku ter z nagrajevanjem znanstvenega dela. V ZDA je še mnogo drugo in tretjerazrednih univerz ter raznih kolidžev, ki ne dosegajo opisane ravni, seveda pa nikomur ne pade na kraj pameti, da bi jih pri javnem financiranju in pri plačah profesorjev izenačil s prvorazrednimi univerzami. Podobno velja za dobro delujoče evropske sisteme.

Kam (naj) gre Slovenija? Naše visoko šolstvo je pred ključno dilemo: Ali zasledovati dvig kvalitete, ali pa množičnost in še večjo regionalizacijo. Lahko zasledujemo oba cilja hkrati, a nadaljevanje sedanjega trenda in sistema financiranja nas bo pripeljalo le do bistveno več enako slabih univerz. Osebnostno menim, da bi naj šel razvoj v smeri dviganja obsega sredstev na študenta ter financiranja z upoštevanjem dosežene pedagoške in znanstvene kakovosti. Kriterije za ustanavljanje univerz bo potrebno doreči in zaostri. Dobro bi bilo sprejeti Zakon o Univerzah, ki bi jih ločil o ostalih manj zahtevnih visokih šol. Ustanoviti moramo mednarodno priznано telo za evalvacijo kakovosti visokega šolstva. Selektivno nagrajevanje učiteljev na univerzah bi moralo biti dovolj stimulatívno, da najbolj perspektívni ne bi že na začetku kariere odhajali v dosti boljše plačane službe. Sedanji plačni sistem univerzam omogoča najemanje le manj sposobnih ter entuziastov, ki jim plača ni zelo pomembna.

Razmisliti bi veljalo o delnem odmiku od načela tržnih mehanizmov z uvedbo komponente financiranja, ki bi se spreminjala počasi in dogovorno. Aktualni evropski trendi kažejo na popuščanje pritiska na rast normativne komponente (torej komponente, odvisne od števila študentov, diplomantov in sorodnih »output« parametrov) v zameno za stabilnejše kriterije financiranja. Dober primer je Avstrija, ki je sodoben predpis sprejela med zadnjimi v Evropi in je delež normativne komponente omejila na 20 odstotkov. Tipično ta odstotek niha med 20 in 40, primat pa imata (poleg Slovenije) Portugalska in Madžarska s sto odstotki. Analitiki vse bolj ugotavljajo, da previsok delež normativne komponente pospešuje rast novih ustanov, ki gradijo predvsem na množičnih študijih in se po kvaliteti ne morejo primerjati s tradicionalnimi univerzami, hkrati pa prelivanje sredstev ogroža razvoj obstoječih kvalitetnih

univerz ali celo obstoj nekaterih tradicionalnih študijev. Eden od kriterijev za določanje obsega financiranja bi lahko postalo število odobrenih učiteljskih mest. Predvsem v anglosaksonskem sistemu je to globoko zasidran temeljni kriterij stabilnega financiranja, obstaja in ostaja pa tudi v mnogih drugih evropskih državah kot so Francija, Švica, Italija, deloma Nemčija, Avstrija, pa tudi nekatere vzhodnoevropske dežele.

Razsvetljeni vladarji od dvanajstega stoletja dalje so vedeli, da morajo univerzam zagotavljati stabilnost, saj profesorji niso lahko nadomestljivi. Nekatere evropske univerze so tako preživele stoletja, v zadnjem času pa smo jih pričeli podrejati nevidni roki trga, ki naj bi vse samodejno uravnavala. To mantra je lansirala ameriška politika, a njihov javni visokošolski sistem ostaja pri delitvi sredstev bolj reguliran od slovenskega. Ob poskusih stabilizacije najbolj tržnega od vseh sistemov, mednarodnega finančnega sistema, z državnimi regulativnimi ukrepi lahko pritegnemo mnenju Slavvoja Žižka, da gre za ironičen princip »Socializem je slab, razen če koristi stabilizaciji kapitalizma« in da »Ni nevtralnega trga: Politične odločitve so tiste, ki v vsaki posamezni situaciji regulirajo koordinate tržnih odnosov« (Mladina, 10/10-2008). Bi se lahko kaj naučili iz zgodovine in aktualnih svetovnih dogajanj?